
KNAPP ÉVA

Palingenius *Zodiacus vitae*-je a magyarországi *Album Amicorum*okban

*The reception history of the *Zodiacus vitae* is an independent research topic long ago outside Hungary, researchers have been analyzing the various levels and forms of reception for decades. However, the peculiarities of the Palingenius-reception in Hungary have not been systematically studied. Although full edition of the entire *Zodiacus vitae* printed in Hungary is not known, several copies of different printed editions arrived to Hungary. The popularity of this epic philosophical poem is indicated by several entries in the autograph albums of peregrine students. These Hungarian-related entries mostly accurately quote the details of the work in gnomes. The conscious, customized combination and re-functioning of quotations follows the international practice of the era.¹*

Marcellus Palingenius Stellatus itáliai humanista, a *Zodiacus vitae*² című, számos kiadást és fordítást megért, évszázadokon át Európa-szerte kedvelt tanköltemény (filozofikus poéma, eposz, „nagyeposz”) szerzője az európai irodalom történetének rejtélyes alakjai közé tartozik. Életrajzi adatai jelentős részben bizonytalanok,³ a személyére vonatkozó, biztos-

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg. A téma folytatása (A *Zodiacus vitae* a magyarországi könyvtárakban címmel) várhatóan az A&R III-ban jelenik meg.

² Kritikai kiadás: CHOMARAT (1996). A kiadást ZV rövidítéssel, római számos kötetjelzéssel és a verssorok számával hivatkozom.

³ PALUMBO (2007: 294–298) Életét feltételesen 1500–1551 közé datálják, a legváltozatosabb variációkban. Vö. CERL Thesaurus. A „Stellatus” névelem alapján születési helyét több lexikon Ferrara tartomány Stellata településére helyezi. Másutt születési helyként Nápolyt valószínűsítik.

nak tekinthető tények nagyrészt magából a műből származnak. Alakjához különféle, jobbra legendás történetek kapcsolódnak.

Az összesen mintegy tízezer hexameter terjedelmű eposz első, megjelenési évet nem tartalmazó, feltételesen 1531-re datált velencei kiadásának piros betűs, ősnyomtatványokra emlékeztető címlapján a következő olvasható: *Zodiacus vitae / pulcherrimum opus atque / utilissimum Marcelli / Palingenii Stellati Poetae ad illustrissimum Ferrariae ducem Herculem / secundum, / foeliciter incipit*. Azaz a költeményt a ferrarai Ercole II. d'Este (1508–1559) fejedelemnek ajánlotta a szerző. A kiadvány utolsó nyomtatott oldalán található a szintén ősnyomtatványokra jellemző „registrum” (szignatúra) és impresszum (*Venetijs Bernardinus Vitalis Venetus impressit*). A nyomdász, Bernardinus Vitalis életrajzi adatai a szerzőéhez hasonlóan bizonytalanok, velencei nyomdászai tevékenysége szakaszosan, 1494–1508, 1510–1511, 1517–1521 és 1523–1539 között adatható.

Palingenius orvos volt, s X. Leó pápa idejében (1513–1521) Rómában élt.⁴ Az életére vonatkozó utolsó biztos adat végrendeletének 1537. október 26-iki keltezése Forlìből. Egy XVI. századi vatikáni forrás szerint hitetlenként (*nihil credens* [...]) Krisztus istenségének tagadójaként ([...] *neque divinitatem Christi*) halt meg Cesenában.⁵ Giglio Gregorio Giraldi *Dialogi duo de Poetis nostrorum temporum* (1551) című munkájában közölte azt az „olvasás”-ból merített adatot, mely szerint Palingenius földi maradványaival „kegyetlenkedtek” (*in eius cineres saevitum est*) az őt ért *impietas* vádjá miatt.⁶ Ezt többen úgy értelmezték, hogy csontjait halála után kihantolták, és megégették. Erre utalt például az első jezsuiták egyike, a bolognai Francesco Palmio, amikor Palingenius holttestének sorsáról tudósította a rend második generálisát, Diego Laynezt 1558 novemberében.⁷ Palingenius személyét utóbb Jacopo Facciolati (1682–

⁴ ZV XI, 846–851.

⁵ *Marcellus Palingenius Stellatus nihil credens neque divinitatem Christi, Cesenae perfidus mortuus est*. Kézirat, Biblioteca Apostolica Vaticana Vat. Lat. 6207, 232v.

⁶ GIRALDI (1551: 94–95): *Legitur quoque Marcelli Palingenij Stellati liber hexametro versu conscriptus [...] post eius mortem in eius cineres saevitum est, ob impietatis crimen*.

⁷ „il suo cadavere fu dishumato et pubblicamente bruggiato”, ld. BACCHELLI (1985a: 275–292); BACCHELLI (1985b: 309–315); BACCHELLI (1999: 357–374).

1769) azonosította – valószínűleg tévesen – Pier Angelo Manzoli (Manzoli)-val.⁸

A *Zodiacus vitae* az állatöv jegyei szerint tizenkét könyvre tagolt erkölcsstani, morálfilozófiai poéma. A részben metafizikai-teológiai, részben tudományos szemléletű epikus „világtükör” (Weltspiegel) szerzője az emberi boldogság és a legfőbb jó (*summum bonum*) mibenlétét keresi. Foglalkozik – többek között – a valódi bölcsesség lépcsőfokaival, az élet optimális rendjével és a természetfilozófiával. A boldogság lényegének keresését összeköti tudományos ismeretekkel és metafizikai spekulációkkal, miközben szatirikus hangot üt meg – elsősorban az egyházi képmutatást illetően. Egy mondatban összegezve, a mű lényegében a kereszténység neoplatonikus átértelmezése az antikvitás ismeretében, az üdvtörténet mellőzésével.⁹ A verses argumentum szerint az első, bevezető könyv (Aries) után a második könyv (Taurus) a gazdagság, a harmadik (Gemini) az élvezetek, a negyedik (Cancer) Vénusz, az ötödik (Leo) a boldogság, a hatodik (Virgo) a halál és a nemesség témáját tárgyalja. A hetedik könyvben (Libra) az istenek és a lélek, a nyolcadikban (Scorpio) a sors hatalmának, a kilencedikben (Sagittarius) az ördög és az emberi szokások megismerésének, a tizedikben a bölcs ember (Capricornus), a tizenegyedikben (Aquarius) a természet, a tizenkettedikben (Pisces) a teremtett világ ősi alakjának kérdései állnak a középpontban.

A *Zodiacus vitae* szerzőjének fő célja az ember földi életének minél sokszínűbb bemutatása, különös tekintettel az erényekre és a kárhozatos cselekedetekre. Ezek alapos megismerése és mérlegelése révén Palingenius szerint az evilági sötétségből el lehet jutni a mennyig, azaz az Isten által teremtett világ ősi formájáig, s végül Istenig. A szerző állást foglalt kora több vitatott kérdésében, így például a lélekvándorlásról és az epikureizmusról értekezik. Élesen támadja, és válogatott kifejezésekkel, módszeresen szidalmazza a korabeli katolikus egyház képviselőinek bűneit (például kapzsiság, szexuális eltévelyedések), melyekről közvetlen tapasztalatot szerezhetett Rómában.

A költemény második kiadása 1537-ben Baselben került ki a sajtó alól Robert Winter nyomdájában, az első kiadástól részben eltérő, értel-

⁸ FACCIOLATI (1765: 163–164, vö. még 173).

⁹ KÜHLMANN (2016: 62–77).

mezéssel kibővített címen: *Zodiacus vitae, hoc est, de hominis vita, studio, ac moribus optime instituendis libri duodecim*. A harmadik kiadás (Basel, Winter, 1543, VD 16 M853) a poéma tartalmával rokon keretszövegekkel (Johann Herold, Thomas Scauranus) ellátva és vele egybenyomtatott három, azonos című munkával (Antonio Mancinelli, *De quattuor virtutibus*, VD 16 M503; Domenico Mancinelli, *De quattuor virtutibus*, VD 16 M529; *De quattuor virtutibus*, VD 16 Q34) együtt jelent meg. Az 1548-ban Nicolaus Brylinger bázeli nyomdájában készült újabb kiadás (VD 16 M854) alcíme először hívta fel a figyelmet arra, hogy a mű az oktatásban is használható: *Opus mire eruditum, planeque Philosophicum. Diligentissime in usum studiosorum excusum*. A 16. század közepétől egymás után jelentek meg újabb kiadásai, annak ellenére, hogy 1557-től folyamatosan megtalálható volt a tiltott könyvek jegyzékében (*Index librorum prohibitorum*).¹⁰ A 16. század végéig mintegy harminc, 1832-ig összesen közel ötven kiadása jelent meg Európában.

A recepciót elősegítette, hogy rétegzetten, a legkülönbözőbb szinteken, eltérő módon és formákban lehetett értelmezni a szöveget. Így például az első német fordítás a német anyanyelvű világi olvasók széles rétegeinek szólt (Johann Spreng, *Gürtel des Lebens*, 1564), míg Caspar Barth *Zodiacus vitae christianae, satyricon pleraque omnia verae sapientiae mysteria singulari suavitate enarrans* című, latin nyelvű átköltése (1623) az elit közönségnek készült. Eszerint német nyelvterületen viszonylag korán kialakult a mű két, eltérő tudásszintet feltételező befogadási közege.¹¹ Amikor Mikołaj Rej (1505–1569) – a fordítók között szinte elsőként – lengyelre adaptálta (*Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego, w ktorym iako we zwierciadle snadnie każdy swe sprawy oględać może, zebrany y s filozofow y z roznych obyczaiow swiata tego [...]*, W Krakowie, drukoea-

¹⁰ DE BUJANDA (1990: 602, nr. 700: Index de 1557 Roma 00166; Index de 1558 Louvain 162; 275–292). 1764-ben: *Index* (1764: 165). 1862-ben: *Index* (1862: 331).

¹¹ További teljes terjedelmű német fordítások: Fr. Schisling, *Thierkreis des Lebens* (1785, ³1788), J. J. Pracht, *Thierkreis des Lebens* (I–IV, 1803–1815), M. A. Hug, *Thierkreis des Lebens* (1873). Fennmaradt az emlékezete Christoph Wirsung (1500–1571) tudományos igényű *Zodiacus vitae*-kommentárjának is. CHOMARAT (1996: Appendices, 506).

no v Matysa Wirzbyęty, [post 7 VI] 1558), egy saját kora közép-kelet-európai igényei szerinti, humanista értelmezést készített.¹²

A *Zodiacus vitae* első megjelenése után gyorsan közkedelvtté vált, elsősorban mint „tudáskompendium”. Kritikai szemlélete és kiemelkedő nyelvi eleganciája miatt nagyon sokan idézték és használták évszázadokon át, különféle kontextusokban, köztük olyan szerzők, mint Julius Caesar Scaliger és Giordano Bruno. Palingenius kortársa, Julius Caesar Scaliger a *Poetices libri septem* hatodik, *Hypercriticus* című kötetében oldalakon át, részletekbe menően foglalkozott vele. Véleménye szerint: *Palingenii poema totum Satyra est: sed sobria, non insana, non foeda*.¹³ E sorok jelentős mértékben hozzájárultak a munka európai elterjedéséhez a poétikaoktatásban.

A *Zodiacus vitae* a latin nyelv „mesteri” használata révén poétikai-retorikai tankönyvként is használták; a 16. század második felétől különféle, módszeresen még számba nem vett, anonim *Zodiacus*-kivonatok sora készült Európa-szerte. A mű hatástörténete Magyarországon kívül régóta külön kutatási téma, s aprólékos figyelemmel kísérik a recepció különféle szintjeit és formáit. A kutatásban elől jár Anglia, ahol ugyancsak iskolai tankönyvként használták. Közismert, hogy Shakespeare a *Zodiacus vitae* ismeretében készítette az *As You Like It* című komédiát és a *Seven Age of Man* című lírai poémát.

Ezzel szemben a magyarországi Palingenius-recepció sajátosságait módszeresen még nem vizsgálták. A *Zodiacus vitae* kiadásokat a jelenkori könyvtárakban többnyire tankölteményként, vagy – a címből és nem a tartalomtól következően – csillagászati munkaként (!) tartják számon.¹⁴ Kéziratos hagyatékának tanúsága szerint Bán Imre az 1970-es években figyelt fel a témára. A *Zodiacus vitae* 1789-es bázeli kiadásának a debreceni Egyetemi Könyvtárban őrzött példányából néhány oldalt ismeretlen céllal kézzel kimásolt, de kommentár nélkül hagyott.¹⁵ Balázs

¹² Vö. LEPRI (2015: 67–93); OKOŃ (2014: 235–247, itt: 240). Vö. még, NAGYSOLYMOSSI (1934: 15–16).

¹³ SCALIGER (1607: 731–734).

¹⁴ Például a szegedi Somogyi Könyvtárban található két példány közül az 1754-ben megjelent hamburgi kiadást „asztrológia”, az 1832-es lipcsei kiadást viszont „latin irodalom tanköltemény 16. sz.” tárgyszó alatt tartják számon. Letöltés: 2017. 02. 17.

¹⁵ SZÁRAZ (2010: I. nr. 131, a) Marcellus Palingenius Stellatus, 1976, 1977, 5).

Péter Laczkovics János 1791-ben írott valláskritikai pamfletjeiről¹⁶ értekezve – bár a pamfletek mottói Palingenius-idézetek, s Balázs szerint Laczkovics a levelezésében is gyakran idéz a *Zodiacus vita*éből – sommásan megjegyzi, hogy Palingenius „a 18. századi Magyarországon különös ismertségnek egyáltalán nem örvendő” szerző. Többes számban szól „Palingenius írásai”-ról, anélkül, hogy ezt a *Zodiacus vita*en kívül más mű említésével indokolná. A tanulmány e részéhez tartozó két lábjegyzetben – konkrét adatra itt sem hivatkozva – előbbi megállapítását egyrészt azzal toldja meg, hogy Palingenius nevével „[...] annál gyakrabban találkozhatunk [...] az erdélyi unitáriusok katalógusait forgatva.” Másrészt – szintén mellőzve az alaposabb vizsgálatot – azzal magyarázza a vizsgált szerző Palingenius-ismeretét, hogy „Laczkovics először talán barátjának, Trencknek *Mérőserpenyő* című antiklerikális írásában találkozhatott Palingenius nevével,” mivel mindketten ugyanazt a sorpárt idézik.¹⁷

A példa jelzi a Palingeniusra irányuló magyarországi figyelem egyenetlenségét, esetlegességét¹⁸ – annak ellenére, hogy a *Zodiacus vitae* hazai ismerete a 16. század második felétől folyamatosan, a legkülönbélebb szinteken adatolható. Mindez arra ösztönzött, hogy megkíséreljem feltárni a mű magyarországi befogadástörténetének fő vonalait.¹⁹ A *Zodiacus vitae*nek nem ismert teljes terjedelmű magyarországi nyomtatott kiadása. Ugyanakkor a mű különféle kiadásaiból jelentős számú példány jutott el Magyarországra. Beszerzése, birtoklása és használata a 16. század második felétől folyamatosnak tekinthető.

Ezek után aligha meglepő, hogy a magyar vonatkozású album amicorum bejegyzések között gyakoriak a *Zodiacus vita*éből származó sorok, mint jókívánságok és bölcs tanácsok. Így például Johannes Coccejus 1617–1637 közötti bejegyzéseket tartalmazó, a brémai egyetemi

¹⁶ BALÁZS (2008: 61–70, itt: 68–69).

¹⁷ Laczkovics Trenck *Bilanz* [...] (1790) című munkáján kívül nagyon sok helyről merítette Palingenius-ismeretét.

¹⁸ Így például egy elsietett megállapítás szerint Palingenius *Zodiacus vitae*je „reneszánsz közhelyek aranybányája”. OLÁH (2016: 67–68).

¹⁹ A teljes terjedelmű tanulmány vizsgálja a *Zodiacus vitae* jelenlétét a történeti könyvtárakban, a régi magyar irodalomban és hosszasan foglalkozik magyarországi fordításával.

könyvtárban található album amicorumában a hetvennégy személytől, köztük hét magyartól származó inscriptiók forrásai között feltűnik Palingenius neve is. A Debrecenben végzett, majd külföldi peregrinációja után néhány évig ugyanitt oktató Szentpéteri P. Antal 1624. június 14-én készített inscriptiót Brémában Cocceus albumába, két hexametert idézve a *Zodiacus vitae*ből: *Virtutem veram qui possidet ille quietus, / Ille satis felix permittat caetera divis.*²⁰ Ez a szövegrész pontos idézet a VI. (Virgo) liberből (664–665. sor), s feltételezhető, hogy a bejegyző olvasta a hivatkozott művet.

Ezt a bejegyzést azért emeltem ki, mert hiányzik a hungarica jellegű 16–18. századi album amicorum bejegyzések Szegeden készült, *Inscriptiones Alborum Amicorum* (= IAA) című adatbázisából. Az adatbázis célkitűzése szerint a teljesség igényével tartalmazza a magyarországi származású albumtulajdonosok emlékkönyveinek bejegyzéseit, a nem magyarországi származású tulajdonosok emlékverseinek magyarországi bejegyzőktől származó inscriptióit, az ezekkel azonos oldalon található egyéb bejegyzéseket, a Magyarországon kelt, valamint az országot és a magyarországiakat érintő bejegyzéseket. Az adatbázis indexe²¹ alapján összesen harmincöt inscriptio forrása Palingenius, ami előkelő gyakoriságot jelent a tíz fölötti hivatkozással rendelkező szerzők körében. Összevetésként: ugyanitt Kálvin János hét, Bacon és Szent Ambrus tizenöt-tizenöt, Andrea Alciato tizenhat, Comenius tizenkilenc, Arisztotelész húsz, Ausonius huszonegy idézettel szerepel; a Palingeniustól való idézeteket meghaladó számú inscriptiók például Clairvaux-i Szent Bernáttól (49), Luther Mártontól (60) és Szent Ágostontól (131) származnak.

Az adatbázis Palingenius-idézeteit az időrendet követő táblázatba rendeztem, hogy lehetővé váljon a szövegrészek áttekintése, a bejegyzők, az albumtulajdonosok, a bejegyzési helyek és idők elemzése (Függelék, 2. táblázat). Az 1610–1797 között keletkezett harmincöt bejegyzés közül kettő valójában nem a *Zodiacus vitae*ből származik.²² Az egyik – az egyetlen német nyelvű – inscriptio (1780. 07. 18.) Charles Bonnet (1720–1793) francia származású genfi filozófiai író *La Palingénésie philosophique*

²⁰ GÖMÖRI (1999: 168–176, itt: 173).

²¹ Az adatbázist 2017 februárjában használtam.

²² A tévedés ellenére mindkét bejegyzést felvettem a táblázatba.

című munkájának Johann Caspar Lavater által készített, *Philosophische Untersuchung* (Zürich, 1769) című német fordításának előszavából származik. Mivel a bejegyző, Mikszáth (Mixadt) Dániel a „Bonnet in der Vor. zu sein Paling.” forrásmegjelöléssel hivatkozott, az adatbázis szerkesztői – az ellenőrzést elmulasztva – tévesen értelmezték a forrást. Mikszáth a fordítás második, *Philosophische Palingenesie* (Zürich, 1770) címen megjelent kiadását olvashatta, mely cím-elemként „használta fel” az eredeti címben szereplő görög eredetű kifejezést.²³ Az idézet egyébként pontatlan; a bejegyzés valószínűleg emlékezetből készült. A másik esetben nem az adatbázis szerkesztői, hanem maga a bejegyző nevezte meg tévesen Palingeniust forrásaként. A Mezőberényben 1796. október 1-én Klinovszky Tamás által Karló György emlékkönyvébe feltehetően emlékezetből beírt, személyre szabott inscriptio (*Ille loci Parochus fit terque quaterque beatus, / In quo non Abraham, Sem, Cham nec vivit Elias*) ősforrása valójában Vergilius *Aeneise* lehet (1, 94: *o terque quaterque beati*). A tévedés – a pontatlanság ellenére – bizonyítja a *Zodiacus vitae* közkedveltségét és divatosságát. Mindezt figyelembe véve a továbbiakban harminchárom inscriptióval foglalkozom.

Áttekintve az inscriptiók időbeli megoszlását, a harminchárom bejegyzésből hat a 17., huszonhét a 18. században készült. Az egyes *liberek* és sorok használatának gyakorisága a bejegyzésekben a következő.

1. táblázat A *Zodiacus vitae*-inscriptiók időbeli megoszlása

Liber	17. század	18. század
I. Aries 8–9	1616. II. 26.	
I. Aries 8–9	1665. VII. 12.	
I. Aries 8–9		1772. IV. 11.
I. Aries 104		1784. X. 16.
I. Aries 8–9		1787. IX. 30.
II. Taurus 346–349	1669. XI. 16.	
II. Taurus 365–369		1744. VIII. 12.
II. Taurus 303–305		1752. VI. 18.
II. Taurus 346		1778. V. 30.
II. Taurus 366–369		1781. VIII. 9.
III. Gemini	0	

²³ Az IAA indexe (6836) tévesen vette fel a bejegyzés forrásaként Palingeniust.

III. Gemini 82–85		1755. II. 6.
III. Gemini 176–177, 170–173, 164–163		1768. I. 5.
IV. Cancer 40–43	1648–1656 között	
IV. Cancer 144–145, 147–148	1692. V. 19.	
IV. Cancer 505–508		1757. IV. 7.
IV. Cancer 277–278		1770. X. 11.
IV. Cancer 277		1796. IX. 26.
IV. Cancer 796–799		1797. VII. 21.
V. Leo	0	
V. Leo 906–907		1779. VI. 5.
V. Leo 794–797		1785. VII. 20.
VI. Virgo 346	1610. II. 8.	
VI. Virgo 584–585		1762. VI. 24.
VI. Virgo 197–202		1783. III. 23.
VII. Libra	0	
VII. Libra 648–650		1752–1756 között
VIII. Scorpio	0	
VIII. Scorpio 975–977		1761. IX. 1.
IX. Sagittarius	0	
IX. Sagittarius 772,774–778		1760. III. 13.
IX. Sagittarius 970,973		1779. VII. 3.
IX. Sagittarius 812–814		1783. II. 27.
X. Capricornus	0	
X. Capricornus 120–123		1742. I. 24.
X. Capricornus 122–123		1761–1762 között
X. Capricornus 720–730, 734–736		1778. V. 29.
X. Capricornus 122–123		1789. IV. 16.
XI. Aquarius	0	
XI. Aquarius 516		1791. VI. 13.
XII. Pisces	0	0

A táblázat szerint mindössze az utolsó, (XII.) *Pisces* című *liber*ből nem választottak inscriptiót, s a legkedveltebb – két 17. századi és négy 18. századi bejegyzéssel – a *Cancer* (IV. *liber*) volt. Ezt követi gyakoriságban az első (*Aries*) és a második (*Taurus*) *liber* öt-öt, majd négy hivatkozással a *Capricornus* (X.). Ezekből az adatokból az albumok esetleges fennmaradása miatt nehéz valamiféle törvényszerűsége következtetni, annyi azonban érzékelhető, hogy az utolsó *liber*ből, mely a teremtőről és a teremtés megismeréséről szól, s a mű emelkedett befejezése, nem választottak részletet. Annál kedveltebb volt mindkét évszázadban a Venusról értekező IV., a bevezető (I.) és a földi gazdagság leírását, illetve kritikáját

tartalmazó II. *liber*. A 18. században (1742–1789 között) ezekhez társult a bölcs emberről szóló X. könyv (Capricornus). Mindez valószínűleg összhangban áll a bejegyzők és az albumok tulajdonosainak középiskolai szintet meghaladó műveltségével, intellektuális igényével, s nem független a különféle európai gnómagyűjtemények Palingenius-idézeteitől sem.

A bejegyzések szövegét megvizsgálva jeleztem a táblázatban a pontos és pontatlan idézeteket, s az utóbbiakat kiegészítettem a helyes szövegrészekkel. A hat 17. századi adatból mindössze egy bizonyult hibátlanak. A 17. század első felében jelenik meg először az egyetlen, a továbbiakban még háromszor ismétlődő *inscriptio* (ZV I, 8–9) is, mely felhívja a figyelmet a részlet folyamatos kedveltségére. A 18. századi idézetekből ennél sokkal több, tizenhat (59%) tekinthető pontosnak.

Az idézetek mozaikként történő, egyénivé alakított összeszerkesztésének szokása a 17. század végétől adatolható. Dubovszky Márton korponai rektor két, egymáshoz közeli szövegrészből, egy sor kihagyásával szerkesztette meg Mittuch Ádámnak szóló bejegyzését 1692 májusában (ZV IV, 144–145, 147–148). Ez a szövegalkotási technika a 18. századi *inscriptió*kban gyakoribbá vált. Kassán például 1768 januárjában az orvostudományt tanuló Fuker J. három közeli, szinte teljesen pontosan idézett szövegrészletből készített bejegyzést Majoros Dánielnek, a teológiai tudományok kandidátusának (ZV III, 176–177, 170–173, 164–163).

A Palingenius-idézetek albuma „jegyzése” időbeli megoszlásának vizsgálata további feltételes következtetésekre ad lehetőséget. A hat 17. századi bejegyzés közül kettő (1610, 1616) a harmincéves háború előtt, négy (1648–56 között, 1665, 1669, 1692) azt követően készült. Míg a 18. század első négy évtizedéből nem ismert albumbeli *Zodiacus vitae* részlet, az 1741–1797 közötti időből csaknem egyenletesen növekvő eloszlásban huszónhét bejegyzés maradt fenn.²⁴ Azaz, a szórványos 17. századi kezdetek után a mű albumban történő felhasználásának divatja a 18. század második felére tehető. E megfigyelést megerősíti az is, hogy – mint később részletesen bemutatom – a mű egyetlen ismert, teljes magyar fordítása a jelzett időszak csaknem közepén, 1771-ben készült.

²⁴ 1741–1750: 2; 1751–1760: 5; 1761–1770: 5; 1771–1780: 5; 1781–1790: 7; 1791–1797: 3.

A hat 17. századi albumtulajdonos közül kettőnek ismert a tevékenysége: Kaczer Tóbiás lelkész volt, Johann Finck teológiát tanult. Vitnyédy István ügyvéd fiainak albumai szintén tanuló korú ifjaké lehettek. A hat bejegyző egyike, Rakowsky György, vármegyei vicensotarius-juratus, de van közöttük *litterarum studiosus* (Georg Gottfried Weiss), iskolai rector (Dubowsky Márton) és ismeretes, hogy Hieronymi András a fiatal Thököly Imre nevelője volt. E téren lényeges változás nem történt a 18. században sem. Az albumtulajdonosok többsége evangélikus értelmiségi (Sztehlo, Fabri, Jezowicz, Hrabovszky, Hajnóczy, stb.) vagy unitárius (Pákei) családból származott; többségük a tanulóéveket követően lelkész lett. Jezowicz Pál, Hrabovszky Sámuel wittenbergi diák, Majoros Dániel teológushallgató, Coellnberger Sámuel, Marton István, Bartholomeides Ladislav és Intze B. Sámuel albumába két-két Palingenius idézetet jegyeztek be különböző személyek a 18. század második felében. A 18. századi bejegyzések készítőinek jelentős része szintén az evangélikus felekezethez tartozott, s a teológiát- és orvostudományt tanuló diákok és diáktársak, iskolarektorok, jogi hivatalalt viselők, lelkészek között oszlik meg. Eszerint jobbra a közép- vagy felső szintű műveltséget szerzett személyek készítettek bejegyzéseket a hasonló tudással bíró, illetve azt elsajátítani kívánó társaiknak.

A bejegyzések földrajzi megoszlását vizsgálva, a hat 17. századi idézetből két helyszín ismeretlen, míg a négy ismert helyszín kivétel nélkül Észak- és Nyugat-Magyarországon található: Biccse (ma Bytča, Szlovákia), Sopron, Eperjes (ma Prešov, Szlovákia), Korpona (ma Krupina, Szlovákia). A földrajzi helyeket az albumtulajdonosok és a bejegyzők személyével együtt értékelve, jól érzékelhető a személyek evangélikus-protestáns túlsúlya. A huszonhét 18. századi bejegyzés helyszínéből huszonöt ismert, melyek két részre bonthatók: tizenöt bejegyzés hazai településen, 1757-től tíz bejegyzés külföldön készült. Míg a hazai bejegyzéseknél nem ismétlődnek a települések, a külföldiek Jéna (5), Wittenberg (3), Leiden (1) és Kassel (1) között oszlanak meg. Ismeretes, hogy e városok protestáns egyetemein gyakran fordultak meg magyarországi peregrinusok. Az inscriptiók hazai helyszínei közül Észak-Magyarországot képviseli Hollólomnic (Holumnica, ma Szlovákia), Jolsva (Jelšava, ma Szlovákia), Berzété (Brzotín, ma Szlovákia), Selmec-

bánya (Banská Štiavnica, ma Szlovákia), Kassa (Košice, ma Szlovákia), Pozsony (Bratislava, ma Szlovákia), Besztercebánya (Banská Bystrica, ma Szlovákia), Alsószkálnok (Nižý Skálnik, ma Szlovákia), Csécs (Čečešovce, ma Szlovákia), Nagyszalatna (Zvolenská Slatina, ma Szlovákia), Késmárk (ma Szlovákia) és Osgyán (Ožd'any, ma Szlovákia), Nyugat-Magyarországot Sopron, a középső országrészt Péteri és Pest. Ezek az adatok szintén túlnyomórészt protestáns bejegyzőkre, elsősorban diákokra és lelkészekre, valamint ugyanilyen felekezetű albumtulajdonosokra utalnak.

Az album amicorum-bejegyzések a társadalom egy viszonylag szűk, felekezetileg többnyire meghatározott értelmiségi csoportját reprezentálják. Ugyanakkor az inscriptiók szövege nem mutat felekezeti sajátosságokat, s erkölcsi normákkal, a helyes életvitellel és az ember földi boldogulásának összetevőivel foglalkozik. Számbavételükkel jól lemérhető a *Zodiacus vitae* 17. század elejétől folyamatos, a 18. század második felében kiteljesedett recepciója.

Az IAA adatbázisból származó Palingenius-adatokat először Wolfgang Klose vizsgálati eredményeivel kíséreltem meg összevetni. Mivel Klose a 16. századi, elsősorban német vonatkozású, európai album amicorumokkal foglalkozott és a bejegyzéseknek csupán az összesített adatait közölte, nem nyílt lehetőség tartalmi összevetésre. Klose egyik munkájában az 1574 előtti bejegyzések között 26 Palingenius-adatot említ,²⁵ majd egy évvel később ugyanebből az időszakból összesen 22, illetve 20 bejegyzésre utal.²⁶ Ezek a számok önmagukban is felhívják a figyelmet a *Zodiacus vitae* első kiadását (1531) követő gyors recepcióra az album amicorumokban.

A folyamatosan épülő *Repertorium Alborum Amicorum* (= RAA) tizedik verziójában (22. 01. 2017 – www.raa.phil.uni-erlangen.de) – mely időbeli korlátozás nélkül 26 országból 783 őrzőhely több mint három-ezer album amicorumának mintegy 251 000 bejegyzését tartalmazza – szintén áttekintettem a *Zodiacus vitae*-ből származó adatokat. Az 1549–1788 közötti időszakból az RAA jelenleg (2017. 05. 31) összesen negyven Palingenius-bejegyzést tartalmaz. Ezek évszázadonkénti megoszlása a

²⁵ KLOSE (1988: 721).

²⁶ KLOSE (1989: 13–31, itt: 19–20, 21).

következő: a 16. századból 8, a 17. és a 18. századból egyaránt 16–16 inscriptio található, azaz az arányok jelentősen eltérnek az IAA arányaitól (17. század 6, 18. század 27). A különbség valószínűleg elsősorban a magyar történelem sajátosságaiból, mindenekelőtt a török tartós 16–17. századi jelenlétéből adódik, s jól tükrözi a hazai Palingenius-recepció időbeli eltolódásait.

Feltételeztem, hogy a két adatbázis adatai összevethetők, s választ kaphatunk arra, vannak-e azonos Palingenius-inscriptiók, és milyen ezek ismétlődési gyakorisága – azaz megragadható-e egy-egy inscriptio széles körű kedvelése, divatszerű átvétele. Míg az összevetésre az IAA adatai kivétel nélkül használhatók lennének, az RAA negyven, szövegszerűen közzé nem tett inscriptiójából mindössze három bizonyult összevethetőnek,²⁷ mivel a többi harminchét esetben hiányzik a vonatkozó részlet pontos hivatkozása. A három közül egyetlen esetben (RAA, 1549. év: ZV IV,40–45 – IAA, 1648–1656 között: ZV IV,40–43) találtam ismétlődést. Figyelembe véve, hogy a magyarországi album amicorumokban a legtöbbször idézett *Zodiacus vitae*-könyv éppen a negyedik (Cancer), nem zárható ki a lehetőség, hogy az idézett részletet nem közvetlenül a műből merítették, hanem szállóige-szerűen terjedt, divatos inscriptióként használták.²⁸

A vizsgálat jelzi, hogy az eddig lényegében ismeretlen magyarországi Palingenius-recepciót különféle források bevonásával, komplex módon érdemes megközelíteni. A teljes terjedelmű tanulmányban megvizsgált könyv- és könyvtártörténeti dokumentumok több száz év távlatában bizonyítják a *Zodiacus vitae* folyamatos hazai ismeretét, olvasását és használatát. Humanista tudósok, protestáns, katolikus, egyházi és világi értelmiségiek, főnemesi és polgári személyek, könyvtárak éppúgy beszerezték kiadásait, mint – elsősorban a 18. század második felétől – a középiskolai könyvgyűjtemények. A fennmaradt példányok az elmúlt

²⁷ ZV IX,967–969, IV,40–45, II,1.

²⁸ Ha az RAA-ban szereplő inscriptiókat szövegszerűen közlik és/vagy pontosítják a forráshivatkozásokat, érdemes lesz ismét elvégezni a vizsgálatot.

generációk általi tartós használat nyomait őrzik. A német fordításokból is több példány eljutott Magyarországra.

A régi magyar irodalom különféle műfajú szövegeiben a 16. század második felétől mutatható ki a *Zodiacus vitae*-részletek tudatos beemelése.²⁹ Az első magyar nyelvű Palingenius-sor megjelenése előtt Kovács Farkas, Johannes Bocatius és Miskolczi Csulyak István képviseli az aktív recepciót. Jelenlegi tudásom szerint az első magyarra lefordított *Zodiacus vitae*-sorok Pataki Füsüs János *Királyoknak tüköre* (Bártfa 1626) című erkölcsstani munkájában olvashatók. A magyarul megszólaló „Palingenius”-t néhány évvel megelőzte a mű részleteinek felekezeti szelvényben átfunkcionalizált, eleinte fordítás nélküli felhasználása a hitvitairodalomban. Ez a folyamat 1614-től kezdődött. A célzatosan kiválasztott sorok ideológiai-eszmei célzatú alkalmazásának újabb, látványos időszaka a 18. század vége.

A *Zodiacus vitae* iskolai használatára – Miskolczi Csulyak 1600-ban Sárospatakon előadott diákversét követően – a Lorántffy Zsuzsanna által támogatott váradi református kollégiumból származik az első forrás, az 1605–1657 közötti időszakból. Ennél pontosabban ma még nem datálható a Szentkirályi Mihály váradi orator tanuló által készített Aglaia-poéma, mely egy nagyrészt Palingenius művéből kiemelt és aktualizált hexameteremből álló vendég-szöveg. Ugyanezt a munkát a sárospataki iskolában is felhasználták. Több adat utal a mű tananyagszerű használatára a latin nyelv és a poézis gyakorlati oktatásában egészen a 19. század első feléig.

A mű ma ismert egyetlen, teljes terjedelmű verses fordítása nemzetközi összehasonlításban meglehetősen későn, 1771-ben készült.³⁰ A fordítást kéziratos másolatok tették ismertté, egyik példányát Széchényi Ferenc vásárolta meg nyolc aranyért.³¹ A szöveg „szabad” fordítása („kohollása”) Elefánti Jáklin József nagyszombati bíró nevéhez kapcsolódik, aki valószínűleg „szórakozásból”, hasznos időtöltésként készítette azt. Ez a „magyar Palingenius” több mint két évszázaddal később kelet-

²⁹ KNAPP (2018).

³⁰ KNAPP (2017).

³¹ Széchényi Ferenc nyomtatott könyvtárkatalógusában a *Zodiacus vitae* egyetlen kiadása sem szerepel.

kezett, mint Mikołaj Rej lengyel fordítása, ugyanakkor, mint szabad átdolgozás és értelmezés több tekintetben mégis e mellé állítható.

A tanköltemény kedveltségét jelzik a peregrinusok körében az album amicorum-bejegyzések. A hungarica vonatkozású inscriptiók jobbra pontosan idézik a mű gnómaszerűen kiemelt részleteit; az idézetek tudatos, egyénre szabott kombinálása és átfunkcionálása a kor nemzetközi gyakorlatát követi. A recepció 20. századig ívelő történetét Mikszáth Kálmán neve éppúgy jelzi, mint a különféle kiadások előfordulása az iskolai könyvtárakban a II. világháború előtti időszakban.

Felhasznált irodalom

- BACCHELLI 1985a Fr. BACCHELLI, *Note per un inquadramento biografico di Marcello Palingenio Stellato*, Rinascimento, 2^a serie, 25 (1985), 275–292.
- BACCHELLI 1985b FR. BACCHELLI, *Palingenio e Postel*, Rinascimento, 2^a serie, 30 (1985), 309–315.
- BACCHELLI 1999 FR. BACCHELLI, *Palingenio e la crisi dell'aristotelismo*, in: *Sciences et religions. De Copernic à Galilée (1540–1610)*, Actes du Colloque de Rome (12–14. déc. 1996), Rome – Paris, 1999, 357–374.
- BALÁZS 2008 BALÁZS P., *Laczkovics János 1791-ben írott valláskritikai pamfletjeiről*, ItK, 112 (2008), 61–70.
- CHOMARAT 1996 J. CHOMARAT (ed.), *Palingène (Pier Angelo Manzolli dit Marzello Palingenio Stellato) Le zodiaque de la vie (Zodiacus vitae) XII livres, Texte latin établi, traduit et annoté*, Genève, 1996.
- DE BUJANDA 1990 J. M. DE BUJANDA (ed.), *Index de Rome 1557, 1559, 1564: Les premiers index romains et l'index du Concile de Trente*, Sherbrooke, 1990.
- FACCIOLATI 1765 J. FACCIOLATI, *Epistolae Latinae*, Patavii, 1765.
- GIRALDI 1551 G. G. GIRALDI, *Dialogi duo de Poetis nostrorum temporum [...]*, Florentiae, 1551.
- GÖMÖRI 1999 GÖMÖRI GY., *A fiatal Coccejus magyar barátai és tanítványai*, in: *A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig: Tanulmányok*, Budapest, 1999, 168–176.
- Index* 1764 *Index librorum prohibitorum*, Romae, 1764.
- Index* 1862 *Index librorum prohibitorum*, Neapoli, 1862.
- KLOSE 1988 W. KLOSE, *Corpus Alborum Amicorum. Beschreibendes Verzeichnis der Stammbücher des 16. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1988.
- KLOSE 1989 W. KLOSE, *Stammbucheintragungen im 16. Jahrhundert im Spiegel kultureller Strömungen*, in: W. KLOSE (hrsg.), *Stammbücher des 16. Jahrhunderts*, Wiesbaden, 1989, 13–31.
- KNAPP 2017 KNAPP É., *Palingenius Zodiacus vitae-jének magyarországi fordításai*, előadás a III. Neolatin Konferencián 2017. XII. 7–9, megjelenés alatt a konferenciakötetben.

- KNAPP 2018 KNAPP É., *Palingenius Zodiacus vitae-je a régi magyar irodalomban*, ItK, 122 (2018), 127–144.
- KÜHLMANN 2016 W. KÜHLMANN, *Wissen als Poesie*, Berlin – Boston, 2016.
- LEPRI 2015 V. LEPRI, *Hic liber libenter legitur in Polonia: Mapping the popularity of the Zodiacus Vitae in Poland between the sixteenth and seventeenth centuries*, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 59 (2015), 67–93.
- NAGYSOLYMOSI 1934 NAGYSOLYMOSI J., *A lengyel irodalom*, Budapest, 1934.
- OKOŃ 2014 J. OKOŃ, *Kelet és Nyugat határán. Jezsuita humanizmus a 16–17. századi Lengyelországban*, in: BÉKÉS E. – SZILÁGYI E. R. (szerk.), *Latinitas Polona: A latin nyelv szerepe és jelentősége a történelmi Lengyelország kora újkori irodalmában*, Budapest, 2014.
- OLÁH 2016 OLÁH R., *Miskolci Csulyak István és Tofeus Mihály református lelkészek könyves műveltsége*, PhD dolgozat, Debrecen, Irodalomtudományok Doktori Iskola, 2016.
- PALUMBO 2007 M. PALUMBO, *Manzoli, Pier Angelo*, in: M. CARVALE (dir.), *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 69 Mangiabotti – Marconi, Roma, 2007, 294–298.
- SCALIGER 1607 J. C. SCALIGER, *Poetices libri septem*, Heidelberg, 1607.
- SZÁRAZ 2010 SZÁRAZ O., *Bán Imre professzor kéziratok hagyatékának egyszerűsített listája*, Debrecen, 2010, kézirat.

Függelék

2. táblázat: Palingenius-inscriptiók az album amicorumokban az IAA adatbázis alapján (időrendben)

Alkalmazott jelölések:

[]-ben a javított szöveg a javítandó szó/rész után;

aláhúzás = bővítés;

hivatkozás fettel = **pontos** a hivatkozás;

dólt = javítás, a hivatkozás pontosítására IAA-hoz képest.

Megjegyzés:

A központosítás, sormetszet eltéréseit nem vettem figyelembe.

A rövidítések feloldása:

BCU = Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca)

EOL = Evangélikus Országos Levéltár, Budapest

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár

bejegyzés / Palingenius, <i>Zodiacus Vitae</i>	bejegyző	albumtulajdonos	dátum	hely	jelzet
Omnia fert tempus, pariter rapit omnia tempus (VI. Virgo 346) Ardua quamvis / Sit vita [via], non metuit virtus invicta laborem (I. Aries 8–9)	Daniel Reissius Georgius Feia de Rakow (Rakowsky György, Turóc megye vicensotarius, juratus)	Johannes Fersius (Scepasio, Iglovienensis) Kaczer Tóbiás, (Thurociensi, vidovicei lelkesz)	1610. II. 8. 1616. II. 26.	0 Biccse	OSzK Ms.Oct. Lat.154/55v OSzK Duod.Lat.2/233v
Esto animo forti, ac [et] duro: Patientia vincit / Omnia. In adversis rebus sunt prospera semper. / Magnanimo speranda Viro: Tunc celsior exit, / Cum premitur virtus. (IV. Cancer 40–43) Ardua sit quamvis via, / [ardua quamvis / Sit via,] non metuit virtus invicta laborem (I. Aries 8–9)	Georg Gottfried Weiss, litterarum studiosus Daniel Péter, Vargyasi	Johann Finck, sacrosanctae theologiae studiosus Vitnyédy Zsigmond (Vitnyédy István ügyvéd, Nádasdy familiárisának fia)	[1648–1656 között] 1665. VII. 12.	0 Sopron	BCU Ms.673/176r OSzK Ms. Oct.Lat. 136/44r
Praeter virtutem non est durable quicquam: / Divitiae pereunt, species quoque, robur, honores, / Cuncta cadunt; virtus aeterna in tempora durat, / Quam fortuna nequit, nec tollera [tollere] Conga [longa] vetustas (II. Taurus 346–349) --- dum florida durat / Aetas, dumque cutis nitido [tenero] fulgescit in ore, // Utere concessis tibi, dum potes, utere donis. / Omnis quippe suo res com[m]endat[ur] ab usu. (IV. Cancer 144–145, 147–148)	Hieronymi András (D. Emerici Thoekoely Ephorus [nevelő]) Dubowsky Márton, rector Carponensis	Vitnyédy Pál (Muzsaji) (Vitnyédy István ügyvéd, Nádasdy familiárisának fia) Mittuch Ádám	1669. XI. 16. 1692. V. 19.	Eperjes Korpona	OSzK Ms. Oct.Lat. 135/210r OSzK Ms. Oct.Lat. 122/165r
-----	-----	-----	-----	-----	-----

<p>Culturam exerens animi, justusque piusque / Fiat, et exornet duplici sua tempora lauro, / Quam pulchru[m] est juvenem [hominem] pariter doctum esse probumque, / <u>Quam</u> <u>pulchrum</u> et scire et sapere! (X. Capricornus 120–123)</p>	<p>Újházy Dániel</p>	<p>Sztehlo I. András</p>	<p>1742. I. 14.</p>	<p>Holló- lomnic</p>	<p>EOL Ms.96/II/1/223</p>
<p>Esto bonus saltem, si non potes esse Penitus [peritus]. / Cum Doctis versare lubens [libens], nam discere multa / Sic poteris nec loquuntur. / Ausculta, atque roga, tum Coetera [caetera] divis, / Committe et Patiare animo tua fata sereno. (II. Taurus 365–369) Heu quam difficile est, quam paucis Numina praestant / Ex humili volitare gradu virtutis in arcem! / Quam raro egregios pauper sortitur honores! (II. Taurus 303–305) Qui plus cognoscit, habetque Iudicium maius, / patitur magis, et magis idem gaudet. (VII. Libra 648–650)</p>	<p>Sextius Andreas</p> <p>Major Pál (Cremnitzensis)</p> <p>Kollár János (I.) (rector Köviniensis)</p>	<p>Fábrí Gergely</p> <p>Jezowicz Pál (I.) (Jeschowicz Pál)</p> <p>Jezowicz Pál (I.) (Jeschowicz Pál)</p> <p>Hrabovszky Sámuel (1755-től a wittenbergi egyetemen tanult, evan- gélikus püspök 1786-tól, meghalt 1796. V. 8.)</p> <p>Hrabovszky Sámuel (1755-től a wittenbergi egyetemen tanult, evan- gélikus püspök 1786-tól, meghalt 1796. V. 8.)</p>	<p>1744. VIII. 12.</p> <p>1752. VI. 18.</p> <p>[1752–1756 között]</p> <p>1755. II. 6.</p> <p>1757. IV. 7.</p>	<p>Jolsva</p> <p>Berzéte</p> <p>0</p> <p>Sopron</p> <p>Wittenberg</p>	<p>O5zK Ms. Oct.Lat. 113/129r</p> <p>Magántulajdon St.B.139 Samm- lung Schoss- berger 149r</p> <p>Magántulajdon St.B.139 Samm- lung Schoss- berger 195r</p> <p>O5zK Ms. Oct.Lat. 1251/125</p> <p>O5zK Ms. Oct.Lat. 1251/104</p>
<p>Cur juvat assiduus alium pallescere Chartis, / Et varios versare libros noctesque diesque? / Nempe ut post longos lucrum vel fama labores / lucundum efficiat. (III. Gemini 82– 85) Certe nec melius quicquam, nec dulcius est, quam / Sincere a multis, dum vita haec durat, amari. / Rebus in adversis magnum munimen Amici, / Solantur, firmant animum, prodesse laborant. (Cancer lib. IV.) (IV. <i>Cancer</i> 505–508)</p>	<p>Gabriel Ludwig (causarum per Regnum Hungariae utriusque fori juratus advocatus)</p> <p>Sinovicz Mihály (Sinowitz Mihály, Neosoliensis)</p>	<p>Hrabovszky Sámuel (1755-től a wittenbergi egyetemen tanult, evan- gélikus püspök 1786-tól, meghalt 1796. V. 8.)</p> <p>Hrabovszky Sámuel (1755-től a wittenbergi egyetemen tanult, evan- gélikus püspök 1786-tól, meghalt 1796. V. 8.)</p>	<p>1755. II. 6.</p> <p>1757. IV. 7.</p>	<p>Sopron</p> <p>Wittenberg</p>	<p>O5zK Ms. Oct.Lat. 1251/125</p> <p>O5zK Ms. Oct.Lat. 1251/104</p>

<p>--- Per te nulli unquam iniuria fiat. / Quodque tibi nolles aliis fecisse caveto, / Quodque tibi volles [velles], aliis praestare studeto. / Haec est naturae lex optima, quam nisi ad unguem / Servabis, non ipse Deo, mihi crede, placebis, / Postque obitum infelix non aurea sidera adibis. (IX. Sagittarius 772, 774–778)</p> <p>Multa igitur sunt, quae adversis agitata nitescunt. / Praesertim virtus, quae in rebus clarior atris / Perspicitur, velut in tenebris magis enitet ignis. (VIII. Scorpio 975–977)</p> <p>Quam pulchrum est hominem pariter ductum esse probumque / Et scire et sapere! Insuper doctrina timenda est. (X. Capricornus 122–123)</p> <p>Sese metitur prudens, et continet intra / Naturae fines: nec plus, quam debeat, audet. (VI. Virgo 584–585)</p> <p>O! Juvenis, dum fata sinunt, Te vivere laetum / Hortamur, quantumque potes lugubria pelle. / Si non laetaris vivens, laetabere nunquam. / Proinde aetas donec brevis haec incertaque durat, / Gaudebit quicumque [quicumque] sapit pro viribus: et non / Franget[ur] quoties fortunae urgebitur ira. // Stulti sunt, qui pro certis incerta sequunt[ur], / Somnia sperando et vanas fingendo Chymaeras. (III. Gemini 176–177, 170–173, 164–163)</p> <p>Nascitur indigne, per quem non nascitur alter. / Indigne vivit, per quem non vivit et alter. (IV. Cancer 277–278)</p>	<p>O. C. Beyer (Sacrosanctae Theologiae Studiosus, Jena)</p> <p>„Petrus Mulatság” (anagramma, Maguláts Péter rector Osdjanensis)</p> <p>Szimonidész András (II.) („apud Berzethien-ses Lutheranus Pastor”)</p> <p>Czmicz Matthias</p> <p>Fuker J. (medicinae studiosus)</p> <p>Butth Sámuel (sacrosanctae theologiae studiosus, Ebeczkino Neogradensis)</p>	<p>Hajnóczy Sámuel (II.)</p> <p>Coellnberger Samuel</p> <p>Coellnberger Samuel</p> <p>Fábri Pál (I.)</p> <p>Majoros Dániel (theologiae candidatum)</p> <p>Majoros Dániel</p>	<p>1760. III. 13.</p> <p>1761. IX. 1.</p> <p>[1761–1762 között]</p> <p>1762. VI. 24.</p> <p>1768. I. 5.</p> <p>1770. X. 11.</p>	<p>Jéna</p> <p>Osgyán</p> <p>0</p> <p>Selmecbánya</p> <p>Kassa</p> <p>Wittenberg</p>	<p>Berzsenyi Dániel Evangelikus Gimnázium, Sopron, Hajnóczy 1/29</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 111/125r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 111/102v</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 850/97v</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 110/139r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 110/140v</p>
--	---	--	---	--	---

<p>Vincit amor musae, vincit Deus, ardua quamvis / Sit via, non metuuit virtus invicta laborem. (I. Artes 8–9)</p> <p>Heu, quam cuncta abeunt celeri mortalia cursu! / Quam fluxa atque fugax humana est gloria, bullae / Persimilis, quae olim summa turgescit in unda, / Mox perit, et vento exiguo dispersa fatescit. / Hora brevis bona cuncta rapit, tunc fabula restat: / Hic fuit, hic fecit, pugnavit, vicit, amavit, / Regnavit, gentes domuit, populosque subegit. / Composuit libros, at nunc ubi talia? Nusquam. / Ipse ubi nunc? Nusquam. Quid nunc? Nihil. Aut abiit quo? / In ventos. Heu, heu, nugae et mera somnia sunt haec, / Quaecumque in terris pulchra et miranda videntur. (X. Capricornus 720–730)</p> <p>Haec igitur meditari et pettractare frequenter / Qui solet, ille huius mundi deponit amorem, / Et facile exosus terram suspirabit olympum. (X. Capricornus 734–736)</p> <p>Praeter virtutem non est durabile quidquam [Iquicquam] (II. Taurus 346)</p> <p>--- Habitare negat foedum Sipientia pectus, / Impurasque odit, cum sit purissima, mentes. (V. Leo 906–907)</p> <p>Qui nil ferre potest, hominum commercia vitet, / Et solus degat Sylvis aut montibus altis. / Qui vero Coetus hominum urbesque frequentat, / Discat multa pati, frenisque coerceat iram. (Sagittarius IX. 970–973)</p>	<p>Gombos Mihály</p> <p>Komáry István (sacrarum litterarum cultor, Nagy-Hontensis</p> <p>Horváth Sámuel (II.) (Sacrarum Littera- rum Cultor, Hunga- rus Weszprimiensis) Pongrácz Boldizsár (Szentmiklósi és Óvári) Komáry István</p>	<p>Siegel Ferdinand</p> <p>Sztehlo András (II.)</p> <p>Kortsek Gábor</p> <p>Marton István</p> <p>Marton István</p>	<p>1772. IV. 11.</p> <p>1778. V. 29.</p> <p>1778. V. 30.</p> <p>1779. VI. 5.</p> <p>1779. VII. 3.</p>	<p>Pozsony</p> <p>Jéna</p> <p>Jéna</p> <p>Péteri</p> <p>Beszterce- bánya</p>	<p>Magántulajdon</p> <p>Dobák Géza gyűj- teménye, Ms. 151. EOL Ms. 96/II/2. 143.</p> <p>OszK Ms. Oct.Lat. 718/19v</p> <p>OszK Ms. Oct.Lat. 1222/129r</p> <p>OszK Ms. Oct.Lat. 1222/139r</p>
--	--	--	---	--	---

<p>Es ist leicht gelehrt zu scheinen und schwer es zu seyn (Bonnet in der Vor. zu sein Paling. [= Charles Bonnet, 1720–1793, Carl Bonnet, Philosophische Untersuchung der Beweise für das Christenthum, aus dem französischen übersetzt von Johann Caspar Lavater, Zürich, 1769, Vorrede des Verfassers XX.p.] A pontos idézet: „Es ist so leicht, gelehrt zu scheinen, und so schwer, es zu seyn.“ Cum Doctis versare libens (nam discere multa / Sic poteris), nec non avide quaecumque [quecumque] loquuntur. / Ausculta, atque roga interdum: tum caetera Divis / Committe, et patriare animo TUA Fata Serena. (II. Taurus 366–369) Est melius Virtute nihil, quae permanet omni / Tempore, quae Laudem tribuit, Largitur honorem, / Censum auget, Vitam Servat, post funera durat. (Sagittarius 813–815) (IX. Sagittarius 812–814) --Scias mortale genus nihil esse, nisi utrem / Aeoliis plenum ventis: quem iugiter urget / Huc, illuc lapidi insistens fortuna rotundo. / Cui, si quid saperet, vita mors gratior esset, / Cum vivendo malis homines sine fine premantur, / Exiguisque bonis, sed nec sine felle fruantur. (VI. Virgo 197–202) Legge Deum stabili metus semper [semper metus] angit iniquos. (I. Aries 104) Oppositia oppositis curantur, frigora si te / Laeserunt, calida opponas: sic cura laborque / Sive cibus nimius nocuit, Contraria Semper / Exerce: Haec se se expellunt, perimuntque viccissim. (V. Leo 794–797)</p>	<p>Mixadt Dániel (Mikszáth Dániel)</p> <p>Lucae János</p> <p>Pósa István</p> <p>Bilszky János (II.) (Lossontzino Neogradensis)</p> <p>Jacob Mauvillon</p> <p>Bartók József</p>	<p>Bilszky János (I.)</p> <p>Bartholomeides Ladislav</p> <p>Budaeus János György</p> <p>Bartholomeides Ladislav</p> <p>Pákei József (II.)</p> <p>Intze B. Sámuel jr.</p>	<p>1780. VII. 18.</p> <p>1781. VIII. 9.</p> <p>1783. II. 27.</p> <p>1783. III. 23.</p> <p>1784. X. 16.</p> <p>1785. VII. 20.</p>	<p>Lónyabánya</p> <p>Alsószkálnok (=Alsósziklás)</p> <p>Csécs</p> <p>Wittenberg</p> <p>Kassel</p> <p>Pest</p>	<p>OSzK Ms. Oct.Lat. 1168/114r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 1221/146r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 605/35r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 1221/166v</p> <p>BCU Ms. 667/81v</p> <p>BCU Ms. 668/11r</p>
---	--	--	--	---	---

<p>--- Ardua quamuis / Sit via, non metuit Virtus invicta laborem. (I. Aries 8-9)</p> <p>Quam pulchrum est Hominem pariter doctum esse probumque, / --- Et scire et Sapere --- (X. Capricornus 122-123)</p> <p>Magni saepe Viri mendacia magna loquuntur (XI. Aquarius 516)</p> <p>Vivere non dignus [Nascitur indigne], per quem non nas[c]itur alter. (IV. Cancer 277)</p> <p>Ille loci Parochus fit terque quaterque beatus, / In quo non Abraham, Sem, Cham vec vivit Elias. (a bejegyző forráshivatkozása: „Palingenius”, de a szöveg egy latin frázis, a „terque quaterque beatus” kibővítése, vagy átdolgozott átvétel Vergilius-ból, Aeneis, lib. I,94: „o terque quaterque beati --- si te quis laeserit, ipsum / Ingenio studeas magis quam superare furore. / Ingenio vires cedunt, prudentia victrix / Cuncta domat. (Cancer 797-799) (IV. Cancer 796-799)</p>	<p>Rozgonyi József (candidatus theologiae) Hencz Sámuel (theologiae studiosus, Papa- Hungarus) Pontizky Sámuel (Augustanae confessionis addictus Verbi Dei minister)</p> <p>Neustädter Martin (theologiae studiosus, Corona. Transylvanus) Klinovszky Tamás</p> <p>Schulek Johann (condiscipulus)</p>	<p>Intze B. Sámuel jr.</p> <p>Schmidt Mózes</p> <p>Németh László</p> <p>Johann Georg Straner</p> <p>Karló György</p> <p>Spóner Pál</p>	<p>1787. IX. 30.</p> <p>1789. IV. 16.</p> <p>1791. VI. 13.</p> <p>1796. IX. 26.</p> <p>1796. X. 1.</p> <p>1797. VII. 21.</p>	<p>Leiden</p> <p>Jéna</p> <p>Nagy- szalatna</p> <p>Jéna</p> <p>Mező- berény</p> <p>Késmárk</p>	<p>BCU Ms. 668/77r</p> <p>OSzK Ms. Oct.Lat. 1247/109r</p> <p>OSzK Ms. Duod. Hung. 177/79v</p> <p>Soproni Múzeum K.2004.2.1</p> <p>EOL Ms. VI.65/325</p> <p>OSzK Ms.Oct.Germ. 446/1r</p>
--	---	--	--	--	---